

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ԿՈՍՄՈՊՈԼԻՏԸ

Ինձ վիճակված էր երկու օր ու գիշեր Քիֆլիսից մինչև Ռոստով համփորդել նրա հետ և սքանչանալ նրանով:

Վագոն մտավ աննկարագրելի աղմուկով, ինչպես մեկն այն երջանիկներից, որոնք ամենուրեք իրենց համարում են տիեզերքի առանցքը:

Նա ոչ ավելի, քան քառասուն տարեկան տղամարդ էր, տակավին շատ կայտառ, շատ դյուրաշարժ: Այնքան պեր չէր, որքան սովոր է գիրանալ հայր, երբ նրա ստամոքսը կուշտ է և գիտե կերածը մարսել: Հասակը միջակ էր, կազմվածքը բավարար, թեև կուրծքը չափից ավելի լայն էր, իրանը երկար, գլուխը մեծ, ծոծրակը տափակ և պարանոցը կարճ: Բայց ես վստահ եմ, որ Մոսկվայի շիկահեր և հաղթանդամ գեղեցկուհիները նրան կհամարեին եթե ոչ «զմայելի», գոնե, գրավիչ՝ իր ածուխի պես սև մազերի, թավ հոնքերի, թուխ երեսի, մանավանդ սև ու խոշոր աչքերի շնորհիվ: Նրա հստակ սափրած երեսը, որ ծնոտի կողմում կապտագույն էր, կարճ խուզված և հարթ սանրած մազերը, նորաձև կտրած ընչացքը, մանավանդ անգլիական կտորից և անգլիական ձևով կարված մոխրագույն հագուստը նրան տալիս էին ժամանակակից ջենտլմենի տեսք:

Մի բան ևս, նրա ձայնը խոպոտ էր, ջախջախված: Մի ձայն, որ հա-

ՊՄԳ 8421

Ը 661

Կազմող՝ Գ. Ն. Երզնկյան

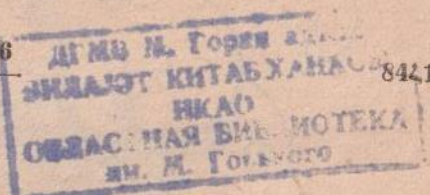
Ալեքսանդր Շիրվանզադե

Պատմվածքներ (Կազմ.՝ Գ. Ն. Երզնկյան), Երևան, 1986.---
175 էջ:

Ը 661 Ժողովածուն ընդգրկում է հեղինակի լավագույն պատմվածքների մի շարք:
Իրանցում պարզ երևում է գրողի մարդասիրությունը, հայրենասիրությունը, նրա
ատելությունը ստորաքարշության, շոգոթորթության, մարգու ստոր արարքների
նկատմամբ:

4702080100 (51) 206 1986

702 (01) 1986

Александр Ширванзаде
РАССКАЗЫ
(на армянском языке)
Издательство «Луїс»
Ереван—1986

© «Լույս» հրատարակչություն, Կազմելու համար, 1986

73397

ԿՈՍՄՈՊՈԼԻՏԸ

Ինձ վիճակված էր երկու օր ու գիշեր Թիֆլիսից մինչև Ռոստով ճամփորդել նրա հետ և սքանչանալ նրանով:

Վազոն մտավ աննկարագրելի աղմուկով, ինչպես մեկն այն երջանիկներից, որոնք ամենուրեք իրենց համարում են տիեզերքի առանցքը:

Նա ոչ ավելի, քան քառասուն տարեկան տղամարդ էր, տակավին շատ կայտառ, շատ գյուրաշարժ: Ելնքան գեր չէր, որքան սովոր է գիրանալ հայր, երբ նրա ստամոքսը կուշտ է և գիտե կերածը մարսել: Հասակը միջակ էր, կազմվածքը բավարար, թեև կուրծքը չափից ավելի լայն էր, իրանը երկար, գլուխը մեծ, ծոժրակը տափակ և պարանոցը կարճ: Բայց ես վստահ եմ, որ Մոսկվայի շիկահեր և հաղթանդամ գեղեցկուհիները նրան կհամարեին եթե ոչ «զմայլելի», գոնե, գրավիչ՝ իր ածուխի պես սև մազերի, թավ հոնքերի, թուխ երեսի, մանավանդ սև ու խոշոր աչքերի շնորհիվ: Նրա հստակ սափրած երեսը, որ ծնոտի կողմում կապտագույն էր, կարճ խուզված և հարթ սանրած մազերը, նորաձև կտրած ընչացքը, մանավանդ անգլիական կտորից և անգլիական ձևով կարված մոխրագույն հագուստը նրան տալիս էին ժամանակակից ջենտլմենի տեսք:

Մի բան ևս, նրա ձայնը խոպոտ էր, ջախջախված: Մի ձայն, որ հա-

տուկ էր վատանուն ախտ ունեցողներին կամ ոգելից ըմպելիքները ի շար գործ գնողներին:

Վարձատրելով իր գոտցներից և հրամաններից շփոթված բեռնակրին մի քանի կոպեկներ ավելի, շիկ համարեց ավելացնել երկու-երեք ուսասական հիշոցներ, որոնք, սակայն, շատ էլ թունգերից չէին: Մարդը սովոր էր, երևի, անպատճառ վերավորել սոցիալական սանդուղքի վրա իրանից վար կանգնողներին սոսկ այն պատճառով, որ վարձատրում էր նրանց քրտինքը:

Տեղավորելով իրերը, նա բատիստյա թաշկինակով սրբեց նեղ ու մըսալի ճակատը և նստեց գիմացի նստարանի վրա: Ապա գրպանից դուրս բերեց մի մեծ արծաթյա տուփ՝ ծածկված բազմաթիվ ոսկյա և ադամանդյա մեկնագրերով, վերջրեց մի ծխախոտ, դարկեց տուփին մի քանի անգամ մունդշտուկի կողմով, որպեսզի փոշին դուրս թափի և վառեց մեխանիկական նույնպես արծաթյա հրատուփից:

— Հեռու էք բարեհաճում գնալ, — հարցրեց նա ինձ ուսերեն, ծխախոտի առաջին ծուխն արձակելով իր գլխից վեր, որպեսզի երկրորդն երեսովս տա:

— Մոսկվա:

— Նախանձում եմ:

— Ինչո՞ւ:

— Ես շատ եմ սիրում Մոսկվան, ավելի քան Պետրոգրադը: Բարի և հյուրասեր քաղաք է: Այնտեղ կարելի է ապրել քիչ թե շատ մարդավարի: Եթե գործերս չխանգարեին, կգալի ձեզ հետ, բայց ասացեք խնդրեմ, — շտապեց ավելացնել նա, — այս կուպոնում, բացի մեր երկուսից, էլի ճամփորդներ կա՞ն:

Ես ասացի, թե կան երկու ուսս սպաներ: Նրանք դրսուսն են և, երևի, շուտով ներս կգան:

— Ա՛հ, — գոչեց ուղեկիցս ձեռն արհամարհանքով թոթափելով օդի մեջ, — ես ղինվորականներին ատելով ատում եմ: Նրանք սիրում են սկանդալներ անել: Եթե գիտենալի, ուրիշ կուպե կվերցնեի: Բայց փույթ չէ, հետևյալ կայարանում կանցնեմ առաջին կլաս, մանավանդ որ սովոր չեմ երկրորդով ճամփորդելու:

Եվ, մի քանի անգամ ևս ծխի քուլաները բաց թողնելով գլխից վեր, ավելացրեց.

— Բայց ես սկանդալներից երկյուղ չունեմ: Ես գիտեմ նրանց զսպել և հարկը պահանջելիս մի լավ էլ խրատել: Ես երկու անգամ օֆիցեր եմ ապտակել և մի անգամ էլ մի գեներալի ապուշ եմ անվանել: Դուք իմ մա-

սին չե՞ք լսել: Զարմանալի է, թույլ տվեք ներկայանալ՝ Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունով...

— Դուք հա՞յ եք:

— Ի՞նչ եք կարծում, ես նմա՞ն եմ հայի:

— Այո, ձեր տիպը հայկական է:

— Սխալվում եք, պարոն, սխալվում եք, — գոչեց ուղեկիցս մի տեսակ վիրավորված, — ինձ ոչ ոք հայ չի համարում: Ամենը ասում են, որ ես իսպանացու եմ նման կամ իտալացու:

Ներս մտան մեր ուղեկիցները մի-մի հրացան ձեռքներին: Ըստ երկվույթին, նրանք որսի էին գնում: Արտաքուստ երկու հակատիպարներ էին: Մեկը երկայնահասակ էր, նիհար, շիկահեր, փոքրիկ քթով, որի վերին մասը տափակ էր, իսկ ծայրը ներկայացնում էր շագանակի պես մի բան: Նրա երեսը սերկևիլի գույն ուներ: Մյուսը միջահասակ էր, սև աչքերով, գեղ, առողջ, կարմիր աչտերով և հաստ, հյուսթալի շրթունքներով:

Ես կարծեցի Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունովին իսկույն որևէ կերպ կարտահայտի իր արհամարհանքը դեպի ղինվորականները կամ գոնե կլանե Պատահեց հակառակը:

— Ա՛խ, — գոչեց նա, ոտքի ելնելով, — ներեցեք, գուցե ես ձեր տեղն եմ բռնել: Բարի եղեք ընտրել ձեր ցանկացած կողմը:

Սեռհեր սպան բարեհամբույր ժպտաց և ասաց.

— Մի անհանգստացեք, մենք շատ էլ հեռու չենք գնում, ընդամենը երեք կայարան:

Երկայնահասակ և նիհար սպան, իր հրացանը տեղավորելով իրեն առջև, թշնամական մի հալացք ձգեց նախ ինձ, ապա Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունովի վրա: Նրա աչքերը կլոր էին, փոքրիկ, ապակեմամա: Նա նստեց իմ մոտ և, ոտներն առաջ ձգելով, վեր քաշեց կոշիկների երկայն վզերը:

Ես ամբողջ օրը դեռուղեն վազելով հոգնել էի, ուստի ներողութուն խնդրելով, բարձրացրի նստարանի կոնակը, վեր ելա և պառկեցի:

Օրը դեռ ցերեկ էր: Գնացքն ընթանում էր վերին աստիճանի գանդաղ, ահագին դղրդոցով և հարվածներով, ամենայն բարեխղճությամբ պահպանելով ուսական երկաթուղիների սրբազան ավանդութունը՝ երբեք շտապել և երբեք հանգիստ չթողնել ճամփորդների ոսկորները:

Չանցավ քառորդ ժամ, իմ ուղեկիցներն արդեն բավական ընտելացել էին իրարու:

Առաջին խոսողը գարձյալ Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունովն եղավ: Նա գանգատվեց:

— Կա՞ արդյոք աշխարհի երեսին ավելի ձանձրալի ճամփորդութուն,

քան մերը: Գնացքն ընթանում է, ինչպես Բորչալուի ճոճոան սայլ, իսկ փառաբանված կովկասյան բնությունը ձեր աչքի առջևն է: Նայեցեք, դաշտերն ու ձորերը չորացած, լեռները մոխրագույն, մռայլ: Անկյուն չկա, ուր հանգստանա գեղասեր ճամփորդի հայացքը: Բայց որ ամենագլխավորն է, գնացքները բուֆետ չունեն, իսկ կայարանների բուֆետներում. մի բան ուտել կամ խմել չի կարելի, այնքան կեղտոտ են: Սակայն ոչինչ, չկա անախորժ դրություն: որ իր ելքը չունենա:

Այս ասելով, նա բարձրացավ, վերցրեց վերին ցանցի վրայից մի գեղեցիկ զամբուղ, բաց արավ և նրա միջից դուրս բերեց մի քանի շշեր և զանազան ուտելիքներ:

Ես ո՛չ ախորժակ ունեի և ո՛չ ցանկություն ջննտվմանի սեղանին մասնակցելու, ուստի ինձ քնած ձևացրի: Նիհար ու երկայնահասակ սպան, որի անունը Իվան Միրոնովիչ Պաստուխով էր, ինչ-որ մթմթթաց իր քթի տակ, իսկ նրա ընկերոջ՝ Էլարյոն Սիրաֆիմովիչ Տարաշենկոյի, լայն ու կարմիր երեսն ավելի լայնացավ և փայլեց ներքին հաճույքից:

— Ինչո՞ւ չէ, կարելի է,— ընդունեց նա Ալթունովի հրավերը, իր տեղը շտկելով և ընչացքը շփելով կարճ ու հաստիկ մատներով:

— Կոնյակը Մարտենի է, բարձրագույն մարկայի,— շարունակեց Ալթունովը, ուտելեղենները տեղավորելով լուսամուտի առջևի ծալովի սեղանիկի վրա:— Ասում են սովորութունը երկրորդ բնույթ է, ինձ համար նա առաջինն է: Խմել — արդեն թնտիրը խմել, եթե ոչ — չարժե: Այնպես չէ՞, գնդապետ,— դարձավ նա Տարաշենկոյին:

— Իհարկե,— հաստատեց լայներես սպան, հազարով ու ձեռքերը շփելով իրարու, որպես հաճելի ու սրբազան պարտականություն կատարելու պատրաստվող մեկը:

— Իսկ գինին,— շարունակեց Ալթունովը, ավելի ու ավելի ոգևորվելով,— Ուղեկիչ Վեդոմստովոյի լավագույններից է: Ճշմարիտ է, շատ էլ հնրից չէ, ընդամենը տասնհինգ տարվա, բայց հույսով եմ կհամարենք: Այս գինին ամեն մարդու չեն տալիս: Պետք է ասած առանց պարծենալու, որ Ուղեկիչ Վեդոմստովոյի կառավարիչն իմ մտերիմ բարեկամներից մեկն է. երբեմն նա ինձ համար ուղարկում է հատկապես մեծ իշխանների համար պատրաստված գինիներից մի քանի դյուծին: Ես էլ, իհարկե, պարտքի տակ չեմ մնում: Ահա խավիար, ոռկֆոր պանիր, անշոուս, կիլիկի, գտնազան ապխտած ձկներ: Գնդապետ, առաջին խոսքը ձեզ է տրվում,— դարձավ նա Տարաշենկոյին:

— Դուք ինձ շարունակ գնդապետ եք անվանում, բայց ես միայն կապիտան եմ,— ուղղեց նրա սխալը Տարաշենկոն:

Եվ ընդունելով կոնյակի առաջին բաժակը, իսկույնսեթ դատարկեց: — Համեցեք, կապիտան,— դարձավ Ալթունովը Պաստուխովին, առաջարկելով նրան երկրորդ բաժակը:

— Ներողություն, ես միայն պորուչիկ եմ,— մոմոաց երկայնահասակը, կարծես բարկանալով, որ կապիտան չէ:

— Ձեր կենացը,— առաջարկեց Տարաշենկոն և շտապեց դատարկել սքանչելի հեղուկի երկրորդ բաժակը:

— Ո՛չ, պարոններ, ո՛չ,— ընդհատեց Ալթունովը,— ես համաձայն չեմ: Մենք մի մեծ պարտք ունինք, որ չպիտի մոռանանք ուր որ լինենք: Դա հայրենիքի սերն է: Հանուն այդ սիրո ես առաջարկում եմ խմել նախ և առաջ անհաղթելի ոռու զորքերի կենացը:

— Կարելի է,— արտասանեց պորուչիկ Պաստուխովը, այնպես ներողամիտ եղանակով, որ կարծես համայն Ռուսիայի տերն ու հրամանատարն էր:

Եվ երկայն պարանոցն ավելի երկարացնելով, բաժակը բարձրացրեց օդի մեջ, նայեց նրան թափանցիկ և մի կոմով դատարկեց:

Ըմպելիքներից հետո Ալթունովը գովեց ուտելիքները, ոռկֆորը Ֆրանսիայից հատկապես նրա համար է բերել տրված, խավիարն ու ապխտած ձկները մասնավորապես նրա համար են պատրաստված Սալյանում:

Կոնյակի բաժակները հաջորդեցին իրարու: Շուտով սպաների գլուխները բավական տաքացան դեռ գինու շշերը բաց չարած:

— Գիտեք, ես զարմանում եմ, որ մարդիկ կարողանում են վաղաններում քնել,— ակնարկեց Ալթունովը իմ վերաբերմամբ:— Որ խեղդեք էլ նա չի կարող քնել: Առհասարակ քունը նրա կարծիքով կես մահ է, ուստի բարվոք է համարում զիշերները լուսացնել կրուներում կամ հյուրանոցներում: Կյանքը կարճատև է, պետք է օգտվել նրա ամեն մի վայրկյանից: Այնպես չէ՞, գնդապետ, ներողություն, կապիտան:

— Բոլորովին ճիշտ եք հրամայում,— շտապեց համաձայնել Տարաշենկոն, մի շատ նշանակալի հայացք ձգելով գինու փակ շշերի վրա: Ալթունովը հասկացավ նրա միտքը և շտապեց շշերը բանալ: Գինու առաջին բաժակը ևս նա պարտք համարեց նվիրել ոռուաց հաղթական զորքերին:

— Դուք սպա՞ եք եղել,— հարցրեց Պաստուխովը, խմելուց հետո սրբելով երկայն ու բարակ ընչացքը, որ գարու հասկերի էր նման:

— Բախտ չեմ ունեցել այդ պատիվը վայելելու,— պատասխանեց Ալթունովը, խոր հառաչելով:

Բայց մեղավորը ինքը չէր, այլ հայրը: Հանգուցյալը միայն մի որդի

ունենալով, չկամեցավ նրան ուղարկել պատերազմի դաշտը՝ հայրենիքի պատիվը պաշտպանելու նա բարվոք համարնց, որ իր որդին էլ մնա հոր պես սոսկ կալվածատեր ու կառավարն տոհմային կալվածքները:

— Ուրեմն դուք կալվածատեր եք,— հարցրեց Պաստուխովը, որ, ըստ երևույթին, շատ անհանգիստ էր իր ուղեկցի սոցիալական դիրքի վերաբերմամբ:

— Այո, ունիմ մի հինգ-տասը կտոր հողեր զանազան տեղերում:

— Հուսով եմ և ազնվակա՞ն եք:

— Մարդու ծագումը ճանաչվում է նրա վարմունքից ու ձևերից,— պատասխանեց Ալթունովը համեստորեն:

— Ձեր վարմունքն ու ձևերը միանգամայն ազնվականի են,— նկատեց Տարաշենկոն, որ վաղուց էր հափշտակվել Ալթունովի հյուրասիրությանը:

Բայց, ներեցեք, Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունովը համեստ մարդ է: Նա երբեք չէր խոսիլ իր ազնվական ծագման մասին, եթե չստիպելիք խոսել: Գիտեք, պարծենալու համար չի ասում, այլ այնպես. նրա մայրը իշխանական տոհմից է, իսկ հայրը հին հայկական թագավորական տոհմից: Այս մասին նա ունի անվիճելի փաստաթղթեր, բայց ուշադրություն չի դարձնում նրանց վրա, որովհետև...

— Որովհետև հայկական թագավորական ծագումը ոչինչ արժեք չունի Ռուսիայում,— լրացրեց Պաստուխովը մի տեսակ շարախնդրությամբ:

— Մի՛ ասեք, պորուչիկ, մի ասեք, արժեք ունի,— շտկեց ընկերոջ անբազաբավարությունը բարեսիրտ Տարաշենկոն, որի առանց այն էլ կակուղ սիրտը բոլորովին փափկել էր ոգելից ըմպելիքներից: Ինձ հայտնի է, օրինակի համար, որ հայերը հին ազնվական ազգ են և քրիստոնեությունը ընդունել են մեղանից ընդամենը հարյուր տարի հետո: Եթե չեմ սխալվում, Ալեքսանդր Մակեդոնացու մայրն էլ հայ է եղել:

— Բոլորովին ճիշտ է,— հաստատեց Ալթունովը կապիտանի պատմական հմտությունը,— բայց ես չեմ պարծենում ոչ Ալեքսանդր Մակեդոնացու մորով և ոչ ուրիշներով: Եթե ես պարծենկոտ լինեի, ավելի մոտիկ անցյալով կպարծենայի: Օրինակի համար, կասեի, որ իմ հոր հայրը վրաց վերջին թագավորի քրոջ որդին է և մի տարի որսի ժամանակ տասնումեկ վագր է սպանել: Գիտեք, Կովկասի անտառներում վագրեր շատ կային: Ռուս զորքերն եկան թե չէ, այդ սոսկալի գաղանները փախան Հնդկաստանի խորքերը: Եթե հետաքրքրվում եք, բարեհաճեցեք գալ իմ դղյակը, ես ձեզ ցույց կտամ սպանված առյուծների մորթիները:

Ալթունովը ճիշտ այդպես էլ ասաց՝ «դղյակ»:

— Թողնենք պատմությունը, մեր ժամանակներից խոսենք,— գոչեց Պաստուխովը մի փոքր զրգոված, գուցե այն պատճառով, որ իր պայքը թագավորների հետ որսի չի գնացել,— ես կկամենայի գիտենալ՝ այժմ դուք ձեզ ի՞նչ եք զգում, հայ, թե՞ ուրա:

— Ես ինձ զգում եմ ծագումով հայ Գրիգորյան-լուսավորչական,— պատասխանեց Ալթունովն անմիջապես,— իսկ ազգով՝ ուրա:

— Այդ ինչպե՞ս, ես չհասկացա:

— Ուզում եմ ասել, որ ես հայ-լուսավորչական ուրա եմ, ուղղափառ...

— Շատ լավ, դուք հեղափոխակա՞ն եք, թե՞ նացիոնալիստ:

— Ի՞նչ, հեղափոխակա՞ն,— գոչեց Ալթունովը միանգամայն վշտացած,— պորուչիկ, ի՞նչ եմ արել ձեզ, որ ինձ վիրավորում եք:

— Ուրեմն նացիոնալիստ եք:

— Ո՛չ, պարոն պորուչիկ, ես միապետական եմ,— գոչեց Ալթունովը, ձեռք ջերմեռանդորեն կրծքին դարկելով:— Ես պատրաստ եմ առաջին պահանջված դեպքում կյանքս զոհել զահի և կայսեր համար:

— Այդպես էլ հարկավոր է,— խրախուսեց նրան Պաստուխովը և մի մեծ կտոր խավիար դրեց բերանը:

— Իմ կարծիքով, բոլոր ազգերը հավասար են,— ասաց Տարաշենկոն:

— Ո՛չ, կապիտան, այդպես չէ,— ժխտեց Պաստուխովը, նորեն զբոզումով,— ով Ռուսիայի սահմաններում է ապրում, պարտավոր է իրան ուրա համարել, ուրա զգալ և մտածել ինչպես իսկական ուրա: Եթե այդպես չլինի, հայրենիքը կարող է կործանվել:

— Այդ բոլորովին ճիշտ է,— գոչեց Ալթունովը,— բայց չկարծեք, պարոննե՛ր, որ ես բախտ չունենալով զորքին ծառայելու, երկչոտ եմ կամ անընդունակ զենք գործածելու:

Օօ՛, ոչ, նա ճանաչված է որպես առաջնակարգ որսորդ: Նա կարող է հարյուր քայլի վրա աղբաձանակից կրակել խնձորի ծառի վրա որ խոնձորը կամենաք, կամ թոցնել ծառի կտուցն ու պոչը:

— Եթե կտուցն ու պոչը թոցնես, տակը ի՞նչ կմնա,— նկատեց Պաստուխովը, կես-հեգնորեն, կես-ներողամտաբար ժպտալով:

— Իհարկեմ, բայց, այնուամենայնիվ, որ տեղին ուղենամ այն տեղին էլ կզարկեմ:

Գալով մարդկանց, դեռ երեք ամիս չկա, որ Ալթունովը մի ինչ-որ դերմանացի բարոնի մենամարտության կանչեց Բաթումում: «Գարշեխն» երկչոտությամբ մերժեց:

— Հետո դուք ի՞նչ արիք այդ անպիտանին,— հետաքրքրվեց Պաստուխովը, նայելով իր երկայն ընչացքի ծայրերին և սրելով նրանց։

— Այն, ինչ որ դուք կանեիք, օրը ցեղեկով փողոցում մի լավ ծեծեցի մտրակով։

— Այդպես էլ հարկավոր էր,— տվեց Պաստուխովն իր հեղինակավոր հավանությունը։

— Քույլ տվեք հարցնել, ի՞նչ պատճառով էիք այդ վախկոտին մեծամարտության կանչել,— հարցրեց Տարաշենկոն խալիարի պատառը բերանում։

— Մի գերասանուհու պատճառով։

— Բրավո, ձեր կենացը։

— Կապիտան, ես բրավո չեմ ասիլ,— ասաց Պաստուխովը, ունքերը կիտելով,— գերասանուհիները շարժեն մեր արյան կաթիլներն անգամ։ Նրանք չափազանց շատ են սիրում ծաղիկներ և կոնֆետներ։

— Բայց ես ուրիշ բաների համար էլ եմ ուզեցել մենամարտել,— շարունակեց Ալթունովը, ավելի ոգևորվելով,— օրինակ, սրանից երկու տարի առաջ պապիցս ժառանգած ատրճառակի մի գնդակ խրեցի մեկի կուրծքը։

— Ինչո՞ւ։

— Անասունը հանդգնել էր իմ մոտ յապոնացիների քաջությունը փառաբանել և մերոնց ծաղրել։

— Ռեխը պիտի ջարդեիք,— մոնչաց Պաստուխովը, մի ուժգին շարժումն անելով։

— Կամաց, պորուչիկ, մի՛ տաքանար զուր տեղը,— ասաց Տարաշենկոն, որի գինու բաժակը Պաստուխովի շարժումից ընկավ ձեռքից։

— Եվ ջարդեցի,— շարունակեց Ալթունովը,— ուրիշ կերպ չէի կարող անել։ Ինչ ուզում են թող ասեն, բայց երբ իմ հայրենասիրական զգացումը վիրավորում են, խելքս կորցնում եմ։ Դուք չգիտեք ես ինչեր եմ կրել ուսույապոնական պատերազմի օրերին։

Օօ՞, քանի՛-քանիսի հետ է վիճել ու կռվել, քանի՛-քանի անգամ է մենության մեջ մատները կատաղությունից կրծոտել։ Ցուսիմաչի և Մուկդենի պարտությունները մի-մի անբուժելի վերք են բաց արել նրա պատրիոտ սրտի վրա։ Օօ՞, նա չի հանգստանալ, մինչև հայրենիքի ուղիմական վարկը չվերականգնվի, մինչև որ մի սոսկալի վրեժ շառնվի այդ արհամարհելի մահակներից, այդ ճիպոտ կապիկներից։

— Այդ մասին չխոսենք,— խստորեն ընդհատեց Պաստուխովը, կուրծքն ուղցնելով և նայելով իր հրացանին։

— Այո, չխոսենք, այլ գործենք, գործենք,— համաձայնվեց Ալթունովը։

Շուտով գինու շշերը մեկը մյուսի հետևից դատարկվեցին և լուսամուտից գուրս թռան։

Խոսակցության նյութը փոխվեց։ Ալթունովը պատերազմից անցավ գեպի խաղաղ կյանքը Ռուսիայի։ Պարզվեց, որ նա մայրաքաղաքի լրագրեններով է հետևում ներքին և արտաքին բաղաբականություններին։ Նա թունդ խոսքերով հեղափոխականներին հայհոյեց, պետական դուրման ծաղրեց, հարձակվեց ուսանողության վրա, որ ուսում ստանալու փոխարեն պոլիտիկով են զբաղվում, ապտակեց ազատամիտ պրոֆեսորներին։ Հետո սկսեց հայհոյել նախ հրեաներին, ապա լեհացիներին, այնուհետև ֆինլանդացիներին։

Եվ հանկարծ գոչեց.

— Պարոններ՛, ես ուզում եմ ձեզ հետ «բոուտերշաֆթ» խմել, ի՞նչ կասեք։

— Պատրաստ եմ,— գոչեց Տարաշենկոն։

— Կարելի է,— սառն արտասանեց Պաստուխովը։

Այս երջանիկ բարեկամական համբույրը գործմվեց այն վայրկյանին, երբ գնացքը կանգ առավ սոսկալի դղրդուկում։ Վագոնների ընդհարումից համբուրվողները դիպան իրար, ապա բաժանվեցին, մեկ էլ դիպան, նորեն բաժանվեցին և ընկան՝ Ալթունովը մեկ, Պաստուխովը մյուս նստարանի վրա։

Տարաշենկոն ծիծաղից թուլացավ։ Չեղբերը դնելով կլորիկ փորի վրա, նա շնչասպառ մի քանի անգամ կրկնեց.

— Ա՛հ, մեռա, ա՛հ, մեռա, տեր աստված։

Պաստուխովը մի քանի վայրկյան ապշած նայեց դիմացիների կրծքին, ապա հանկարծ կատաղեց և մի քանի շատ կտրուկ հիշոցներ ուղարկեց մեքենավարի հասցեին։

— Ինձ թվում է, պարոն պորուչիկ, որ այդ լավ նշան էր,— ասաց Ալթունովը, թաշկինակով սրբելով շապիկի կուրծքը, որ թրջել էր գինով,-- ասել է, մենք կբաժանվենք իբրարուց և նորեն կհանդիպենք։ Այսպես թե այնպես, թույլ տվեք, պարոններ, հայտնել իմ անկեղծ գոհունակությունը ձեզ հետ ծանոթանալուս համար։ Զգալիք դուք, ով գիտե ձեր տեղերը պիտի բռնեին ինչ-որ հոտած հայեր կամ թուրքեր, որոնց, իմիջիայուց ասած, ես արհամարհում եմ։ Ինչպե՞ս, դուք արդեն պատրաստվում եք իջնելո՞ւ։

— Այո, արդեն հասել ենք մեր կայարանը, — ասաց Տարաշչենկոն, հրացանը վերցնելով:

— Գնացե՛ք բարով, խնդրեմ վատ հիշատակ չտանե՛ք իմ մասին:

— Օօ՛, ոչ, ընդհակառակը, շատ շնորհակալ ենք, — ասաց Տարաշչենկոն:

— Միայն մի բան ասեմ, — ավելացրեց Պաստուխովը, — Ուղեկցոյի վեղովմասովոյի կառավարիչը ձեզ խաբել է, գինին տասնհինգ տարովա չէր, նույնիսկ հինգ տարովա չէր...

Սպաները դուրս եկան վագոնից, Պաստուխովը խրոխտ քայլերով, Տարաշչենկոն երերվելով:

Մինչ Ալթունովը զբաղված էր ուտելիքների և ըմպելիքների մետոքորդ դամբյուղի մեջ ժողովելով, ես գլուխս դուրս բերեցի լուսամուտով, որ կարդամ կայարանի անունը: Սպաներն անցան լուսամուտի տակով, հաղորդելով միմյանց իրենց տպավորութունները Ալթունովից:

— Բարի մարդ է, — լսեցի Տարաշչենկոյի ձայնը:

— Խորամանկ արմաշկա է, իր թթված գինով ուզեց մեզ կաշառել, — ասաց Պաստուխովը, հրացանը ուսին ձգելով:

Ես քնից նոր արթնացած ձևանալով իջա ցած:

Ալթունովը երջանիկ տրամադրության մեջ էր: Մեջքի վրա պռակած, ոտքերը դիմացի պատիկին հենած, ծխում էր ու ինչ-որ քթի տակ մըրթմըրթում, իբր թե երգում է: Նրա մուգ դեմքը կարմրել ու կապտել էր, խոշոր աչքերը լցվել էին արյունով, պարանոցի երակները փրվել էին:

— Ա՛հ, — գռչեց նա, — գուց զարթնեցի՞ք: Վերջապես ազատվեցի այդ սոխերից: Կերան, խմեցին, կորան: Ափսոս արթուն չէիք. պետք է տեսնեիք, թե ինչ կատարվեց այստեղ: Ես այդ խրտվիլակների գլխին մի լավ խաղ խաղացի, երբեք չեն մոռանալ:

Եվ նա պատմեց իր խաղը: Բանից դուրս եկավ, որ իմ տեսածներն ու լսածները երազ էին: Հյուրասիրելով սպաներին, նա «բավական քանակությամբ» թույն է ածել ուտելիքների և ըմպելիքների մեջ: Նա ոչ միայն չի թաքցրել իր ատելությունը դեպի գինվորականությունն առհասարակ, այլև սաստիկ նախատել է նրանց, որ այդքան վայելուչ պաշտոնների ու արհեստների մեջ «արյան դաշտն են իրանց կյանքի համար ասպարեզ ընտրել»: Նա պարսավել է Ռուսիայի արտաքին ու ներքին քաղաքականությունները, այժմյան ռեակցիան, փոքր ազգերի հալածանքը և այլն, և այլն: Նա պաշտպանել է ժողովրդի իրավունքները, պետական դրամայի անձեռնմխելիությունը, մամուլի կատարյալ ազատությունը և հաղար ու մի այդպիսի ազատամիտ բաներ:

— Գիտե՞ք, — ավարտեց Ալթունովն իր խոսքը, ոտքի կանգնելով, — կրեակայել չեք կարող, թե նրանք ինչպես ամաչեցին: Նրանք ոչինչ չկարողացան ասել: Նրանք մինչև անգամ համաձայնվեցին ինձ հետ և ցավ հայտնեցին որ, լինելով պետական ծառայության մեջ, չեն կարող համարձակ խոսել:

Ես, իհարկե, ձևացրի, թե հավատում եմ Ալթունովի ասածներին: Չէ՞ որ ես քնած եմ եղել, ոչինչ չեմ լսել ու տեսել:

Հաջորդ կայարանում մեր կուպեն մտան երկու ինչ-որ թուրքեր՝ միմի դաշույն մեջքներին կապած:

Մեկը նրանցից շիկահեր երիտասարդ էր՝ սպիտակ երեսով: Հագած էր սև առլայսյա արխաուղ, վրեն կարճ պիջակ, ոտքերին երկայնավիզ կոշիկներ: Գլխին դրած էր Բուխարայի մորթուց կարած փոքրիկ գդալ:

Մյուսը ծեր էր, դեմքը խոշոր կնճիռներով ծածկված, թեև ընչացքը ներկած էր և ծայրերը խնամքով սանրած: Նա հագած էր երկայն չուխա լայն փեշերով, ուսերի վրա շուխայից կարճ մոխրագույն վերարկով պղնձյա ոսկեփայլ կոճակներով:

Ես նորեն բարձրացա իմ տեղը, որպեսզի չխանգարեմ նորեկներին միմյանց բով տեղավորվելու վարի նստարանի վրա

Ալթունովը կարողացավ հարմար վայրկյան որսալ ականջիս շշնջալու:

— Ահա մի զույգ ևս ցանկալի հյուրեր, — ինչ ասել կուզե՞ս, Զէ՛, ես էլ պիտի պռակեմ քնելու, եթե միայն կարելի է քնել դրանց դարշահոտության մեջ:

Ներս մտավ կոնդուկտորը կուպեի մոմը վառելու:

— Ինչո՞ւ այդպես ուշ, — դիտողություն արավ Ալթունովը, թեև ուշ չէր, — կարծեմ կարող եք ձեր պարտականությունը ժամանակին կատարել:

Կոնդուկտորը, որ կանգնած էր նստարանի վրա, վառ լուցկին ձեռին, նայեց վերից վար մի տեսակ արհամարհանքով և ասաց:

— Ես չգիտեի, որ դուք այստեղ եք:

Նրա հեղանական տոնը Ալթունովի ինքնասիրությունը վիրավորեց: Ուղեկիցս ձեռքերը ղնելով պանթալոնի գրպանները և գլուխը հպարտ բարձրացնելով, գռչեց.

— Կոնդուկտոր, բարեհաճեցե՛ք մարդկանց ճանաչել և համապատասխան տոնով խոսել նրանց հետ:

— Ճանաչում եմ, — պատասխանեց կոնդուկտորը, առանց երեսը

Ալթունովին դարձնելու,— առաջին անգամը չէ, որ ձեզ նման ճամփորդ եմ տեսնում:

— Կոնդուկտոր, քաղաքավարի եղեք:

— Համենայն դեպս ձեզնից չպիտի սովորեմ քաղաքավարութիւն: Ալթունովը բորբոքվեց:

— Լսում ե՞ք, լսում ե՞ք,— դարձավ նա թուրքերեն,— ահա այդպէս են այդ գոհճիկները, միշտ կոպիտ: Ես հենց առաջին կայարանից կհեռագրեմ երկաթուղու գլխավոր կառավարչին, որ իմ ամենամտերիմ բարեկամն է ու գիտի ես ով եմ:

— Կարող եք հեռագրել, որքան կամենաք,— պատասխանեց կոնդուկտորը, նստարանից իջնելով,— այդ տեսակ սպանալիքներ մենք ամեն օր լսում ենք:

Եվ, մի հեզնական ժպիտ պարգեւելով ուղեկցիս, դուրս գնաց:

— Վայրենի,— գոչեց Ալթունովը, մի ոտը հատակին ղարկելով և բռունցքն օդի մեջ բարձրացնելով:— Սպասի՛ր, անասուն, երբ քեզ պաշտոնից կզրկեն, այն ժամանակ կիմանաս, թե ով է Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունովը: Ես դեռ երեկ Կովկասյան կառավարչապետի օգնականի հետ «Օրիանտ» չլուրանոցում ճաշելիս խոսում էի երկրի անկարգութիւնների մասին: Հարկավոր է միայն շմոռանալ գնացքի համարը և այդ անպիտան կոնդուկտորի անունը հարցնել մեկից: Ես իսկույն հեռագիր կկազմեմ:

Եվ, ծոցից դուրս բերելով հուշատետրը, ինչ-որ գրեց այնտեղ, արտասանելով,— հանդո՛ւզն, լի՛րբ, անասո՛ւն...

Այսպիսով, բավականաչափ զգալ տալով նորեկներին իր ընկերական դիրքի բարձրութիւնը (երկաթուղու կառավարչի հետ մտերիմ բարեկամ լինելը և հենց երեկ կովկասյան կառավարչապետի օգնականի հետ «Օրիանտ» չլուրանոցում ճաշելը), նա պառկեց մեջքի վրա և սկսեց ինչ-որ կտոր երգել «Գեյլա» օպերետից:

Երբ բուրբովին հանգստացավ, դարձյալ գլուխը բարձրացրեց, նրստեց և նորեկներին հարցրեց.

— Որտե՞ղ եք բարեհաճում գնալ:

— Եվլախ,— պատասխանեց երիտասարդ թուրքը:

— Երևի առևտրական գործերով:

— Մենք առևտրով չենք պարապում,— ասաց երիտասարդը մի տեսակ վիրավորված եղանակով:

— Հապա՞:

— Մենք կալվածատերեր ենք:

— Կալվածատերե՞ր,— գոչեց Ալթունովը, կարծես ուրախանալով,— ներեցեք, ձեր ազգանունը:

— Բեքիխանով Ռահիմ-բեգ:

Եվ որպէսզի իր բեգութիւնը ապացուցանե, երիտասարդը մորթու գողակ քաշեց աչքերի վրա, ծոծրակը բանալով, և վիզը բորելով:

— Կարո՞ղ եմ իմանալ ձեր անունն ու ազգանունը,— դարձավ Ալթունովը ծերունի թուրքին, որ մինչև այդ լուռ էր:

— Ալլահյար-բեգ Մյուլբագարով,— պատասխանեց երիտասարդը ծերունու փոխարեն:

— Երևի գնում եք ձեր կալվածքները:

— Այո:

Ալթունովը շտապեց ուրախութիւն հայտնել, որ հանդիպեց իր «եղբայրակիցներին», վասնզի ինքն էլ կալվածատեր է: Միևնույն ժամանակ, նա գրպանից դուրս բերեց ոսկյա և ադամանդյա մենագրերով զարդարված արծաթյա տուփն ու ծխախոտ առաջարկեց:

— Ներեցեք, ձեր կալվածքը որտե՞ղ է գտնվում,— հետաքրքրվեց երիտասարդ Ռահիմ-բեգ Բեքիխանովը, շրաժարվելով ընդունել սիրալիր առաջարկված ծխախոտը:

— Քուիթախի նահանգում:

— Մե՞ծ է,— քորեց նա իր գլուխը:

— Այնքան էլ չէ, ութ հազար հինգ հարյուր դեսյատին, կեսը վարելահող, կեսը անտառ: Իսկ ձե՞րը:

— Իմը փոքր է, հազար դեսյատին, իսկ Ալլահյար-բեգ Մյուլբագարովինը մեծ է, շատ մեծ:

— Է՛հ,— հառաչեց Ալթունովը,— մեծ թե փոքր, ներկայումս կալվածները օգուտ չեն բերում:

Մանավանդ Վրաստանում: Այդ «անհանգիստ» երկրի գյուղացիները միանգամայն երես են առել, հարկ չեն վճարում: Ալլահը գիտե ինչ կլինեն Ալթունովի դրութիւնը, եթե չունենար, մի շորս-հինգ տներ թիֆլիսում և մի շորս հազար դեսյատինի շափ հող էլ Բեսարաբիայում:

— Ձեր տները մե՞ծ են,— հետաքրքրվեց Բեքիխանովը:

— Բավական:

— Թիֆլիսի ո՞ր փողոցների վրա են:

— Քուտի ձախ ափերում են, ճշմարիտն ասած, փողոցների անունները չգիտեմ:

— Դուք էլ վերջին անկարգութիւններից վնաս կրեցի՞ք Վրաստա-

նում,— խոսեց վերջապես Ալլահյար-բեգ Մյուլքադարովը, ուսերը վեր քաշելով, որպեսզի վերարկուն չընկնի:

— Ինչպե՞ս չէ, ինչպե՞ս չէ,— գոչեց Ալթունովը,— բոլոր անտառ-ներս այրեցին կամ կտրատեցին, այնպես որ այժմ ես չգիտեմ՝ կալվածք ունեմ, թե՞ ոչ: Իսկ դուք, երևի, նույնպես վնասվել եք,— շտապեց հարց-ները

— Տունը քանդվի տունս քանդողներին,— հառաչեց Ալլահյար-բեգը:

— Ովքե՞ր էին:

— Ձեր հայերը:

— Հայ-թուրքական ընդհարումների ժամանակ:

— Հենց այդ անխժյալ տարին: Նրանք սրիկաների և գլուխ կտրող-ների փոխարեն ինձ պատժեցին: Այրեցին տներս, գոմերս, ամբարանոց-ներս, թալանեցին գույքս... Հարյուր հազար ոտբլու վնաս հասցրին ինձ...

Կարծես Ալթունովն իսկ և իսկ մի այդպիսի առիթի էր սպասում, որ լիովին արտահայտվի: Անմիջապես բորբոքվեց, կարմրեց, ու սկսեց կա-տաղի խոսքերով պարսավել այդ ընդհարումները: Նա ասաց, թե Կովկա-սի «Տերոսական պատմության մեջ 1905 թվականը» կբռնե մի շատ ամու-թալի էջ, նա պնդեց, թե դա մի սոսկալի վայրենություն էր, որ կատար-վեց, մի խաչտառակ եղբայրասպանություն, որի համար պիտի ամաշեն սպազա սերունդները և այլն, և այլն, և այլն...

— Բայց, լսեցե՛ք,— շարունակեց նա,— ես ինքս թեև ծագումով հայ եմ, սակայն ճշմարտությունը ամենից ավելի եմ սիրում, մեղավոր-ները հայերն են, այո՛, հայերը:

— Գուք էլ եք մեղավոր, մենք էլ,— ուղղեց երիտասարդ բեգը, ձեռք տանելով արխալուղի տակ, որ մեջքը քորե:

— Ո՛չ, ո՛չ, դուք մեղավոր չեք, ո՛չ:

— Ինձ թվում է, որ մեղավորը Շեյթանն է,— ուղղեց ծերունի բեգը, կամենալով փրկել հայրենակցիս ազգայնական ինքնասիրությունը, որ պատրաստ էր անդունդը գործել:

— Շեյթանն ինքստիներյան,— համառեց Ալթունովը,— բայց ես էլի պնդում եմ, որ հայերն են մեղավոր, պետք է արդարասեր լինել ինչ անենք, որ ես ծագումով հայ եմ, ճշմարտությունն ամենից առաջ: Ես կարող եմ թուրքերին ավելի սիրել, քան իմ հայրենակիցներին: Այնպես չէ՞, Ալլահյար-բեգ, մեկը մյուսին չի խանգարում:

— Ձի խանգարում,— պատասխանեց ծերունին ուսերը տարակու-սանքով վեր քաշելով,— բայց ես կարծում եմ, որ ամեն մարդ պարտա-վոր է նախ և առաջ իր միլլաթը սիրել, հետո ուրիշներին: Բացի դրանից,

ես կարծում եմ, որ քրիստոնյան մահմեդականին չի կարող սիրել այն-պես, ինչպես իր կրոնակիցին:

— Ո՛չ, ո՛չ, սխալվում եք, բեգ,— գոչեց Ալթունովը, միանգամայն հափշտակվելով,— կարող է սիրել և շատ ավելի: Խոսքս, իհարկե, պատ-րիտաների մասին չէ, խոսքս օրինավոր մարդկանց մասին է: Մեկը հենց ես, ձեր խոնարհ ծառան: Երգվում եմ պատվովս, որ ես թուրքերին ավե-լի համակրելի, ավելի վեհանձն, ավելի ասպետ, ավելի անշահասեր ժո-ղովուրդ եմ համարում, քան հայերին, վրացիներին և ուսաներին:

— Այդ լավ եք խոսում ,— դարձյալ համառեց ծերունին,— բայց երբ որ մի թուրք է մեռնում, դուք էլ երևի ձեր հայրենակիցների պես չեք ասում «մեռավ», այլ «սատկեց»:

— Բե՛գ, աղաչում եմ, մի՛ վիրավորեք իմ զգացումները,— գոչեց Ալթունովը, հանկարծակի միանգամայն հրավառվելով ինչպես դաված բամբակ,— մի՛ համարեք ինձ մեկն այն տխմարներից, որոնք իրենց թիփց հեռու բան չեն տեսնում: Ձեզ հետ մարդ է խոսում և ոչ անասում:

— Գիտեմ, որ մարդ եք, իսկական մարդ, այդ երևում է ձեր շիր ու շնորհքից: Բայց ասացեք խնդրեմ, մի՞թե դուք մեզ կեղտոտ ու հոտած ժողովուրդ չեք համարում:

— Ե՛ս, ձե՛գ, քավ լիցի: Ես շատ լավ գիտեմ, որ մահմեդականներն առհասարակ անհամեմատ ավելի մաքրասեր են, քան բոլոր քրիստոնյա ազգերը: Ասացե՛ք, խնդրեմ, ո՞ր ազգի կրոնն է պատվիրում ամեն ան-գամ, գիտեք, այն բանից հետո, բաղանիք գնալ և լվացվել: Ոչ մի ազգի կրոնը, ոչ մի ազգի: Իսկ սրբազան դուրանը հրամայում է: Բացի դրանից, դուք առավոտ-երեկո նամազ ածելիս ձեռքներդ ու ոտքներդ լվանում եք, իսկ մենք քրիստոնյաներս, հազար ու մի կեղտոտ բաների դիպչելով, ձեռներս ապականում ենք, հետո մտնում ենք եկեղեցի ու երեսներս խա-շակնքում, երբեմն էլ նշխարք վերցնում, ուտում ենք:

— Գուք թուրք բարեկամներ ունե՞ք,— ընդհատեց Ալլահյար-բեգը Ալթունովի բարեկամական զգացմունքների զեղումը, կանխապես կոկոր-դը մաքրելով և թքելով հատակի վրա:

Իհարկե, ունե, այդ ի՞նչ հարց է: Կովկասի բոլոր խաներն ու նշա-նավոր բեգերը Ալթունովի մտերիմ բարեկամներն են: Գեո երեկ նա Թիֆ-լիսի «Լոնդոն» հյուրանոցում շամպանիայով և երաժշտությամբ ճաշում էր իշխաններ Ուլմիևի և Աղալարովի հետ: Նա իր ժամանակի մեծ մասը թուրք արիստոկրատների հետ է անցկացնում:

— Գիտեք,— ավելացրեց նա, ձայնը ցածրացնելով,— ես հայերի ու ուսաների հետ չեմ սիրում նստել, վերկենալ:

— Ինչո՞ւ,— հարցրեց Ռահիմ-բեգը, նույնպես թքելով հատակի վրա և ոտով սրբելով:

— Հենց այնպես, ինքս էլ չգիտեմ, երևի իմ պապերի երականերում թուրքի արյուն է եղել:

— Ճշմարիտ, ձեր ազգանունն էլ կարծես թուրքի է, Ալթունով,— նկատեց Ալլահյար-բեգը:

— Կարծեմ, իսկապես թուրք էլ եղել է իմ պապի հայրը:

— Դուք վրացիների հետ լա՞վ եք,— հետաքրքրվեց Ռահիմ-բեգը:

— Ի՞նչ, ո՞ւմ հետ,— հարցրեց Ալթունովը, իբր թե չհասկանալով գիմացիների հարցը:

— Վրացիների...

Ալթունովը բարձրաձայն հեզնորեն ծիծաղեց:

— Արհամարհո՞ւմ եք նրանց:

— Իհարկե:

— Ինչո՞ւ:

— Թողնենք:

— Ո՞չ, ո՞չ, հետաքրքրական է,— համառեց երիտասարդ բեգը, — որովհետև ես էլ մի քանի վրացի ծանոթներ ունեմ:

— Գիտեք, ես վրաց ազգի մասին խոսք չունեմ: Շատ համակրելի, ազնիվ, մաքուր ազգ է, հյուրասեր, աշխատասեր:

— Ուրեմն, ո՞ւմն եք արհամարհում:

— Ազնվականներին:

— Ինչո՞ւ:

— Գոռոզ են, անբարտալան և ծուլ: Բացի դրանից, շատ մեծ կարծիք ունեն իրենց գեղեցկության մասին: Երևակայեցեք, ի՞նչ հանդգնություն, նրանք իրենց թուրքերից էլ ավելի գեղեցիկ են համարում:

— Շարունակեցեք, էլ ո՞ւմ եք արհամարհում:

— Ինտելիգենցիային: Վրաց ինտելիգենցիային, օօ՞, անտանելի է, շովինիստ, մեծախոս, կովարար:

— Իսկ նրանց օֆիցերները, շինովնիկները:

— Նրանք էլ իսկի մի բանի նման չեն, օֆիցերները՝ սկանդալիստ, շինովնիկները՝ արբեցող:

— Ուսանողները:

— Չեմ ճանաչում, բայց պետք է, որ նրանք էլ մի բանի պիտանի լինեն:

— Արհեստավորները:

— Ճանաչում եմ, չգիտեն իրենց արհեստը, խաբեբաներ են:

— Կանա՞լք: Գեղեցի՞կ են, չէ՞:

— Հա՛ա, դրա մասին խոսք չունեմ: Շատ շատերի հետ եմ բարեկամ: Բայց այն էլ կասեմ, որ եթե վաղը, մյուս օրը թուրք կանայք իրենց չաղբան դեն գցեն, վրացուհիների աստղը կխավարե...

— Դուք գյուղացիների մասին ոչինչ չասացիք, չէ՞ որ կալվածատեր եք, հետաքրքրականը այդ է ձեզ համար,— հարցրեց Ալլահյար-բեգը:

— Ես դիտմամբ չասացի,— գոչեց Ալթունովը, նորեն գրգռվելով,— որովհետև արյունս պղտորվում է, երբ հիշում եմ վրացի գյուղացիներին: Այդ տեսակ ըմբոստ տարր աշխարհի ոչ մի կողմում չեք գտնի, նրանք չե՞ն, որ անտանները կտրասեցին ու այրեցին: Ատում եմ ամբողջ հողովս:

— Ուրեմն, ոչ ոքի չեք սիրում վրացիների մեջ,— նկատեց Ռահիմ-բեգը:

— Ասացի, որ վրաց ազգը սիրում եմ:

— Բայց...— ուզում էի ես միջամտել, սակայն բարվոք համարեցի լռել, թողնելով, որ հայրենակիցս իր սայլը բշի մինչև վերջը:

Բարեբախտաբար զնացքը հասավ եվլախ կայարան, ապա թե ոչ համոզված էի, որ Ալթունովը շատ պիտի առաջանար և, պարսավելով աջ ու ձախ բոլորին, դեպի թուրքերն ունեցած իր սիրո ու պաշտամունքի շտեմարանն սպառեր մինչև վերջը:

Բեգերն իրենց նոր բարեկամից բաժանվեցին շատ սիրալիր:

Ռահիմ-բեգը մինչև անգամ հրավիրեց նրան իր կալվածքը հյուր և խոստացավ նրան մի սիրուն նժույգ նվիրել:

— Միայն ոչ այժմ, աշնանը մեզ մոտ ճանապարհները անանցանելի են, եկեք գարնանը կամ ավելի լավ է ամառվա վերջերին,— ղգուշացրեց Ալլահյար-բեգը. ավելի քան կես տարով հետաձգելով Ռահիմ-բեգի հյուրնկալությունը:

— Շատ շնորհակալ եմ,— ասաց Ալթունովը, ըստ երևույթին, լավ ըմբռնելով այդ տեսակ հրավերների իսկական արժեքը:— Իսկ եթե դուք էլ բարեհաճեք այցելել իմ համեստ կալվածքը, անտաններս կարգի բերելուց և տներս վերաշինելուց հետո, երջանիկ կլինեմ ձեզ հետ որսի գնալու: Իմ անտաններում մեծ քանակությամբ փասյաններ և թուրաջներ կան:

Թուրքերը գուրս ելան:

Դարձյալ լուսամուտից նայեցի, այս անգամ ուղղակի հետաքրքրվելով, թե ինչ պիտի խոսեն իմ հայրենակցի մասին:

— Ի՞նչ կասես, Ալլահյար-բեգ, — լսեցի երիտասարդ Բեքիխանովի հարցը:

— Թամիզ մարդու նման չէ, — պատասխանեց Ալլահյար-բեգ Մյուլ-քաղարովը, — ես նրա ոչ մի խոսքին չհավատացի:

— Ես էլ:

Անմիջապես ցած իջա իմ տեղից, որպեսզի Ալթունովն իմանա, որ քնած չէի և ամեն բան լսում էի ու տեսնում:

Բայց նա բնավ չշփոթվեց:

— Տեսա՞ք, — դարձավ նա ինձ, տակավին ոգևորված, — տեսա՞ք ինչպես ոչնչացրի այդ հոտածներին. ֆիզոն, օդեկոլոն էլ չկա մոտս, որ օդը մի քիչ մաքրեմ:

Այո, նա ուղղակի նրանց ավազակներ անվանեց: Նա ասաց, որ թուրք տարրը մեր երկրի քաղաքականության համար մի մեծ խոչընդոտ է, որ նա գոհճիկ, ֆանատիկ, հետադեմ, ոչ մաքրասեր և այլն, և այլն...

— Բայց ես ձեր ասածները չլսեցի, — համարձակվեցի նկատել, հազիվ կարողանալով ծիծաղս զսպել:

Ալթունովը, զարմացած ձևանալով, աչքերը լայն բաց արավ և գոչեց.

— Չլսեցի՞ք, անկարելի է, ինչպե՞ս չլսեցիք:

— Այո՛, չլսեցի:

— Ուրեմն, քնած եք եղել: Շատ ցավում եմ: Պետք է տեսնեիք նրանց դեմքերի ապուշ արտահայտությունը, երբ բոլորն ասացի: Գիտեք, երիտասարդ բեգը համաձայնվեց ինձ հետ:

— Իսկ ծերունի՞ն, — հարցրի ես, թույլ տալով ուղեկցիս ասել՝ ինչ կամենում է:

— Մերունին կատաղեց: Նա ձեռը սեղմեց իր դաշույնի դաստակի վրա և գոռաց. «Հայ, լու՛ր»:

— Ահա ի՞նչ, ուրեմն ընդհարվե՞լ եք:

— Ո՛չ, ծերունին իսկույն զսպեց իրեն, երբ, հանդիստ ձևով դուրս բերեցի նազանս և դրեցի ջուխ:

Նա ետ արավ պիշակի կուրծքը և, ցույց տալով ինչ-որ ունիվերի կոթ, շարունակեց.

— Օ՛, թող միայն փորձեք, ցույց կտայի նրան, թե ինչ ասել է Ալթունով, երբ նրան կատաղեցնում են:

Գրսից լավող աղմուկն ընդհատեց ուղեկցիս հոխորտանքը, որ երեկ, երկար պիտի շարունակվեր: Ներս մտավ այն կոնդուկտորը, որի հետ Ալթունովը ընդհարվել էր և որին շուտով պիտի արձակեին պաշտոնից: Նրա հտեից եկավ մի նոր ճամփորդ, որ ամբողջ կոկորդով գոռում էր.

— Այդ այլանդակություն է, խայտառակություն: Ոչ մի օրինավոր ճամփորդ չի կարող տանել այդպիսի բաներ:

— Հանգստացեք, իշխան, դուք առանց տեղի չեք մնալ, — համոզում էր կոնդուկտորը բորբոքված ճամփորդին:

— Չէ՛, ասացեք խնդրեմ, այդ ի՞նչ կարգ ու կանոն է, ասա՞, ի՞նչ կարգ ու կանոն, — շարունակեց իշխան կոչվածը, ականջ չդնելով կոնդուկտորին և ձեռքերն ուժգին թափով շարժելով օդի մեջ, — փող ենք տալիս, տոմսակ գնում, և հանկարծ տեղ չկա: Ասա՛, այդ ինչ կարգ ու կանոն է:

— Բայց դուք ոտքի վրա չեք մնալ, իշխան, հավատացեք, ո՛չ, չեք մնալ, դուք եք բարկանում: Ահա այս կուպեում միայն երկու հոգի կա, ուրեմն, երկու ազատ տեղեր կան, կարող եք բռնել:

Իշխան կոչեցյալը մի վիթխարի աղամարդ էր ահագին բթով: Հագած էր չերքեզի կապա լայն փեշերով ու լայն թևերով: Ուսերի վրա ուներ շուխայից կարճ տառատոկ ոսկեթել ծոպերով: Գլխին դրած էր անասելի մեծությամբ մի գդակ, որ նրան լեռնային ավազակի տեսք էր տալիս:

— Անկարգություն, այլանդակություն, ուրիշ ոչինչ, — չէր հանգըստանում իշխանը:

Մեջ մտավ Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունովը, որ չէր դադարում ջախջախիչ հայացքներ ձգել հակառակորդ կոնդուկտորի վրա:

— Ձերդ պայծառափայլությունը միանգամայն իրավացի է դայրանում, — ասաց նա, — մի ժամ առաջ այդ միևնույն սուբյեկտը հանդգնեց ինձ էլ կոպիտ ու անվայել պատասխաններ տալ: Ես այդ մասին արդեն գրել եմ երկաթուղու կառավարչին, որ, իմիջիպետց ասած, իմ մտերիմ բարեկամն է և որի հետ գեռ երեկ ճաշում էի «Անտնա» ճաշարանում, մի քանի ուրիշ ժեներալների ընկերակցությամբ:

— Ասա՛, դուք ո՞վ եք, թույլ տվեք հարցնել, — դարձավ նրան իշխանը:

— Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունով: Կարող եմ ձեզ հավաստիացնել, որ կառավարիչը շատ խստապահանջ է իր ստորադրյալների վերաբերմամբ, միևնույն ժամանակ, սիրալիր է իր բարեկամների հետ: Հետևաբար, կասկած չունեմ, որ նա, ստանալով իմ նամակը իսկույննեթ գոհացում կտա ինձ, պաշտոնից ազատելով այդ կիսավայրենուն:

Ապա, դառնալով կոնդուկտորին, սպառնաց.

— Սպասեցե՛ք, սպասեցեք, շուտով կիմանաք, թե ով եմ ես:

Այս անգամ նրա սպառնալիքը ազդեց կոնդուկտորի վրա: Խեղճ մարդը ոչինչ չասաց: Միայն, դառնալով իշխանին, մեղավոր տոնով հարցրեց.

— Ձերդ պայծառափայլություն, գո՞հ եք ձեր տեղով:

- Գո՛հ եմ, գո՛հ եմ, գնացեք: Իրեղեններս տեղավորեցի՞ք:
- Ահա այստեղ են, մեկ, երկու, երեք:
- Կալ: Բայց ո՞ւր կորավ բեռնակիրը, ես նրա վարձը չեմ տվել:
- Ձերդ պայծառափայլություն, երբ դուք սկսեցիք գոռալ, նա վախեցավ, իրեղենները թողեց ու փախավ: Ես եմ ներս բերել:
- Փախավ, հա՛-հա՛-հա՛, փախավ,— քահ-քահ ծիծաղեց իշխանը բարձրաձայն, բաց անելով տերտերի գրպանի շափ բերանը և ցույց տալով սևացած ատամները:— Վախեցավ, որ ծեծեմ, հը՛:

— Այո:

— Ես կծեծեի, դմերթիմանի, կծեծեի: Քեզ էլ կծեծեի, եթե տեղ չտալիր: Դե՛հ, վերցրեք այս և տվեք բեռնակրին:

Սակայն, քսան կոպեկ ստանալով, կոնդուկտորը տատանվեց դուրս գալ կուպեից:

— Ձերդ պայծառափայլություն,— ասաց մի հաշտարար հայացք ձգելով Ալթունովի վրա:

— Հը՛, էլի ի՞նչ ես ուզում, կացո...

— Խնդրեմ միջնորդեք պարոն ճամփորդի մոտ, որ իմ մասին գանգատ չգրե կառավարչին կամ վարչությանը: Ես գիտեմ դեռ չի գրել, բայց կարող է գրել: Ձերդ պայծառափայլություն, առանց այդ էլ ծառայողներին դրու՞թյունը նախանձելի չէ: Ընտանիքի տեր եմ, եթե հանկարծ զրկվեմ պաշտոնից, ո՞ւր պիտի գնամ: Թող չգանգատվի:

Ալթունովի դեմքը փայլեց ներքին հաճույքից:

— Կացո՞, մի գրեք էլի, ի՞նչ է,— ասաց իշխանը, քիթը կնճռոտելով և ձեռքն օդի մեջ շարժելով:

— Եթե ձերդ պայծառափայլությունը խնդրում է, կարող եմ ներել...

— Խնդրում եմ, կացո՞, խնդրում եմ, վա՛...

— Թողեք ինձնից ներողություն խնդրե՛...

— Է՛հ,— գարձավ իշխանը կոնդուկտորին, ձեռք զարկելով նրա ուսին,— ներողություն խնդրիր...

— Խնդրում եմ:

— Դե՛հ, վերջացավ, դե՛ գնա...

— Շնորհակալություն հայտնեցեք իշխանին, գնացեք և այսուհետև լավ ճանաչեցեք ճամփորդներին,— ներեց Ալթունովն իսկ և իսկ հրամանատար ժեներալի տոնով:

— Շնորհակալ եմ,— արտասանեց կոնդուկտորը և դուրս գնաց:

Իշխանը վերցրեց ուսի տառատուկը, քաշ արավ պատին, նստեց և իր ահագին ոտները դրեց իմ նստարանի վրա:

Ինձ թվաց, որ նոր պայծառափայլությունը մի տեսակ արհամարհանքով է վերաբերվում դեպի հասարակ մահկանացուները, ուստի, նրա հպարտությունը չբրգոնելու համար երեսու դարձրի լուսամտի կողմ և սկսեցի դիտել շրջակա ամալի դաշտերը և լեռի լեռները: Բայց շուտով պարզվեց, որ նա վերին աստիճանի պարզ մարդ է և բնավ չի պարծենում իր իշխանական տիտղոսով:

Հայտնվեց նաև, որ նրա ազգանունը Մերկվելիձե է, որ նույնպես կալվածատեր է և որ նրա կալվածքը նույնպես Քութայիսի նահանգումն է:

Ես կարծեցի, որ Ալթունովը, հանգամանքից օգտվելով, անմիջապես կսկսի խոսել իր ութ հազար դեսյատին վարելահողի ու անտառի մասին, մանավանդ որ իշխան Մերկվելիձեի հարևանն է: Ամենևին. նա այդ մասին բառ անգամ չարտասանեց, չնայելով, որ «գյուղացիներն այրել էին նրա անտառները»:

Սակայն այդ բնավ նրան շխանգարեց խոսակցության ուրիշ նյութեր գտնելու և գրավելու իշխանի բարեկամությունը: Սկսեց նա հայտնել իր անսահման սերն ու հարգանքը համայն վրաց ազգին՝ առանց որևէ դասակարգի բացառության: Ամենից շատ նա գովաբանեց ազնվականությունը, համարելով նրան «ասպետական» դասակարգ: Շատ անփութ էր ձևով հիշեց մի շարք հայտնի իշխանական անուններ, որոնց հետ վաղուց, շատ վաղուց «գուռ»-ով է խոսում և որոնք ուրիշ կերպ չեն անվանում նրան, եթե ոչ «մեր թանկագին Արշակը»: Նկարագրեց մի շարք քեֆեր, դուրդուկով ու զուռնայով, «Եղեմ» և «Ֆանտազիա» այգիներում:

Պարզվեց ինձ համար, որ իշխան Մերկվելիձեն բացի պարզ մարդ լինելուց, զերծ է ազգայնական տենդենցներից և բոլոր ազգերին ու ազգություններին վերաբերվում է հավասար անտարբերությամբ:

Սակայն անհանգիստ Ալթունովն այնուամենայնիվ չկամեցավ դադարել շուքելու իշխանի ազգայնական ինքնասիրությունն ու ասաց.

— Բայց, ձերդ պայծառափայլություն, ե՛ս դարձյալ կասեմ, որ հայերը մեղավոր են վրացիների առջև:

— Ինչո՞ւ, կացո՞,— հետաքրքրվեց իշխանը, վերցնելով ահագին դրակը, և շարժելով մի կողմ այնպես, որ կարծես այլևս հարկավոր չէր իրեն:

— Խոսքս մեր կապիտալիստների մասին է: Նրանք կլանում են Վրաստանը, օգտվելով ազնվականների նեղ վիճակից և մեկը մյուսի հոտից դնելով նրանց տոհմական կալվածները:

— Այդ ճիշտ չէ, ճիշտ չէ,— գոչեց իշխանը, հանկարծ տաքանալով,—

մեղավորը ոչ հայերն են, ոչ օտարները: Կացո, հանգամանքներն են մեղավոր, մեկ էլ ինքներս, վրացի ազնվականներս:

— Այդ ինչպե՞ս, — հարցրի ես:

— Այնպես, մենք ծախում ենք, կապիտալիստները գնում են: Որ շճախենք, ո՞վ կարող է զոռով գնել:

— Բայց ինչո՞ւ են գնում, — ասաց Ալթունովը, — հայերը չպիտի գնեն:

— Խնդրում, աղաչում ենք գնել, վատ, — ավելի տաքացավ իշխանը, — օրինակ, մեկը ես: Տասնհինգ տարի է բանկին տոկոսներ եմ վճարում, քանդվեցի, վա՛: Պարտքերի մեջ, ա՛յ, մինչև կոկորդս եմ խրվել: Վճռեցի, վերջապես, կալվածքս ծախել: Սատանան տանի, գոնե մի երկու տարի կուշտ կապրեմ ու այդ անպիտան գյուղացիներից կազատվեմ: Առաջարկեցի բանկին վերցնել իր իսկական գնով՝ մերժեց: Առաջարկում եմ գյուղացիներին պակաս գնով՝ մերժում են: Փող չունենք, ասում են, վա՛, ես մեղավո՞ր եմ, որ նրանք փող չունեն: Ինձ էլ հենց փող է հարկավոր ապրելու համար, աղքատիբուրժուանը ինչի՞ս է պետք: Այժմ ինձ հարցրեք, որտեղի՞ց եմ գալիս և ո՞ւր եմ գնում:

— Երևի Բաքու եք գնում, — ասացի ես:

— Հա՛, հա՛, իսկ և իսկ Բաքու: Ինչո՞ւ եմ գնում, կացո՛, կարոտե՞լ եմ նրա մազութի հոտին: Գնում եմ կալվածքս մեկին առաջարկելու:

— Ո՞վ է այդ մեկը, — հարցրեց Ալթունովը:

— Նավթա-արդյունաբեր Մարալյանցը, նա փող շատ ունի: Անցյալ տարի նա Եվլախի մոտ գնեց մի մեծ կալվածք: Լսեցի, որ այժմ այնտեղ է: Երևի Քուլթախից եկա նրան տեսնելու, չկար: Ասացին՝ գնացել է Բաքու: Հիմա վաղում եմ այնտեղ: Գե՛հ, ուրեմն, էլ ի՞նչ մեղք ունեն հայերը կամ ուրիշները: Եթե կամենաք, մենք դեռ շնորհակալ ենք նրանցից, որ չեն թողնում բանկերին մեր կալվածներն աճուրդով կես գնով վաճառելու:

Ալթունովը լուռ էր:

Բայց ինձ համար միանգամայն անհասկանալի էր այն, որ մի ակնարկ անգամ չարա՞վ իր Քուլթախյան կալվածքի մասին: Այս բանն ինձ այնքան հետաքրքրեց, որ չկարողացա ինձ զսպել և հարցրի.

— Ասա՛ խնդրեմ, պարոն Ալթունով, ձեր կալվածքը, որ Նույնպես Քուլթախի նահանգումն է գտնվում, տոհմակա՞ն է, թե՞ վրացիներից գնված:

Նա թեթև ցնցվեց և նայեց ինձ մի տեսակ կես-կատաղի ու կես-աղերսական հայացքով:

— Ի՞նչ, — գոչեց իշխան Մերկվելիձեն, ձեր քարեկամաբար դնելով Ալթունովի ուսի վրա, — դուք էլ ե՞ք կալվածատեր:

— Այո՛, — պատասխանեցի ես հայրենակցիս փոխարեն, — պարոն Ալթունովը Քուլթախի նահանգում ունե ութ հազար դեսյատին մի կալվածք, որի կեսը վարելահող է, մյուս կեսը անտառ: Թեև անտառները գյուղացիների ձեռքերով այրված են ու կտրատված, բայց այնտեղ մեծ քանակությամբ կաքավներ ու փասջաններ կան:

— Ութ հազար դեսյատին, — գոչեց իշխան Մերկվելիձեն ապշած, — կացո՛, այդ տեսակ մեծ կալվածք Քուլթախի նահանգում ոչ որ չունե: Բայց չէ, կարելի է մի քանի կալվածքներ գնել եք ու միացրել:

— Այո՛, ոչինչ, դատարկ բան է, — արտասանեց Ալթունովը անորոշ և դարձյալ նայեց երեսիս:

— Սակայն սպասեցեք, — ուշքը ժողովեց իշխանը, — ես Քուլթախի, նահանգի բոլոր կալվածատերերին անձամբ միառմի ճանաչում եմ: Որքան հիշում եմ այնտեղ Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունով անունով կալվածատեր չկա, այն էլ ութ հազար դեսյատին ունեցող:

Այս անգամ ես նայեցի Ալթունովի երեսին, խոստովանում եմ, ոչ առանց նենգություն:

Հանկարծ նա գլուխը բարձրացրեց և ականջ դրեց դեպի դուրս:

— Ա՛հ, — գոչեց, արագությամբ ոտքի ելնելով, — այդ ի՞նչ աղմուկ է: Կարծեմ կանայք օգնության են կանչում:

Ես մի ոստումով դուրս վազեցի կուպից:

— Օգնությո՛ւն, գալիս եմ, գալի՞ս եմ, — գոչեց իշխանը ահեղ ձայնով և ձեռք տարավ դաշույնին:

Դուրս եկանք նրբանցք:

Ոչինչ չկար: Այնտեղ երկու դեռահաս օրիորդներ և մի պատանի բարձրաձայն ծիծաղում էին: Պարզվեց, որ նրանց ծիծաղի առարկան մի թուրք կին է, որ անցնում էր դաշտով ձի նստած, երկու երեխա գրկում պահած և երրորդին ձիու գավակին կապած:

— Ա՛հ, — ասաց Ալթունովը, ինքն էլ ծիծաղելով, — այնպիսի աղմուկ էր, որ ես կարծեցի ավազակներ են հարձակվել և խեղդում են... կանայք... հասկանո՞ւմ եք, կանայք...

— Կացո, այստեղ ավազակներ ի՞նչ գործ ունեն, — գոչեց իշխան Մերկվելիձեն. — ինձ էլ զուր անհանգստացրիր:

— Գիտե՞ք, ձերդ պաշտոնափայլություն, — արդարացավ հայրենակիցս, — այս ճանապարհի վրա ամեն բան սպասելի է: Վերջերս ավազա-

կուժյունն այնքան է զարգացել, որ սրիկաները երկաթուղու գնացքներն են կանգնեցնում և ճամփորդներին կողոպտում:

— Ճիշտ է,— համաձայնվեց իսկույն իշխանը, շգուշակելով Ալթու-նովի խորամանկուժյունը, որ ինձ էլ խաբեց:

Վերադարձանք կուպե, և այլևս խոսք չեղավ Ալթունովի ուժ հազար դեպատին կալվածքի մասին:

Այս անգամ Ալթունովը բարձրացավ կուպեի վերին մասը, իր տեղը սիրավիր վիջելով իշխանին: Շատ շանցած լավեց նրա անդորր խոմփոցը: Նա քնեց, չնայելով, որ քունը համարում էր «կես մահ»...

Իշխանը պառկեց, փաթաթվեց տառատուկի մեջ և նույնպես խորմ-փացրեց, միայն ոչ Ալթունովի պես հանդարտ, այլ անասելի աղմուկով:

Զարթնեցին ուղեկիցներս առավոտյան այն ժամանակ, երբ գնացքն արդեն Բաբու էր հասել: Իշխանը մեզ ողջերթ մաղթեց և դուրս եկավ վա-զոնից:

— Մնա՛ք բարով, իշխան, մնա՛ք բարով,— գոչեց Ալթունովը նրա ետևից,— հույսով եմ, որ մեր բարեկամուժյունը հաստատ կլինի: Մ՛հ,— դարձավ նա ինձ անմիջապես,— վերջապես ազատվեցինք այդ տխմարի ընկերուժյունից: Ա՛յ ստախոս: Ասում է կալվածք ունիմ Քուժայիսի նա-հանգում: Ես Մերկվիլիձե անունով կալվածատեր չեմ ճանաչում: Արժե՛ր վիճաբանել այդ ստախոսի հետ:

Բայց ինձ համար արդեն պարզ էր, թե որն է նրանցից ստախոսը:

Երբ գնացքը նորեն շարժվեց, մեր կուպեում երևացին երկու հրեա-կան միմյանցից խիստ տարբեր տիպեր՝ մեկը հին, մյուսը նոր: Մեկը նի-հար էր, կուրծքը ներս ընկած, արծվաքիթ, խիստ թանձր և խիստ սև մա-զերով: Նրա մորուքը սկավում էր ուղիղ աչքերի տակից և վերջանում էր շգիտեմ ուր: Մյուսը գեր էր, առողջ կրծքով, կարմիր երեսով, շեկ մազե-րով, սպիտակ, ինչպես պինդ խաշած ձու:

Ալթունովը մի արհամարհական հայացք ձգեց ներկաների վրա, իհար-կե, գաղտնի և ասաց ինձ հայերեն.

— Հիմա էլ Իսրայելի գավալների ձեռքն ընկանք: Թյո՛ւ, դրանց հետ չեմ խոսելու: Եվ իրավ, մոտ կես ժամ նա իրան պահեց ինչպես անմատ-չելի դալալամա, հազիվ ինձ ևս մի քանի հատուկտոր խոսքեր ուղղելով: Միայն շմոռացավ այդ կարճ միջոցում շոքս անգամ գրպանից դուրս բերել ոսկյա և ադամանդյա մենագրերով զարդարված արծաթե ծխախոտա-տուփը այնպես, որ հրեաները տեսնեն:

Հայտնի է, որ հրեաները ճամփորդության ժամանակ տանել չեն

կարող լուսկյաց ուղեկիցներին և ընդունակ են անգլիացիներին անգամ շատախոս դարձնելու:

— Ինչպես երևում է, Թիֆլիսիցն եք գալիս,— դիմեց ինձ շիկահեր հրեան:

Եվ, բավարար պատասխան ստանալով, նա դարձավ Ալթունովին:

— Դուք նույնպե՞ս:

Հայրենակիցս իսկույնեթ կակոցեց և խզեց իր լուժյունը: Եվ սկըս-վեց: Մի ժամ շանցած նա արգեն բարեկամացել էր երկու տարբեր տի-պերի հետ:

Մասնավորից սկսելով, Ալթունովն անցավ հասարակական խնդիր-ներին: Թողնելով հասարակականը, վազեց դեպի քաղաքականը, այնտե-զից դեպի՝ կրոնականը: Որոնեց, գտավ և որոշեց նախաքրիստոնեական երրայեցիների կատարած հսկայական դերը պատմության մեջ, հատկաց-նելով այդ դերին ամենափայլուն էջեր: Աստվածաշունչը համարելով գիրք գրոց, Թալմուդը դրեց ավետարանի կողքին ու երկուսին էլ հավասար երկրպագեց: Զլինեին նրանք, կոապաշտուժյունը պիտի թաղավորեր մինչև այժմ ամենուրեք և նրա հետ միասին բարբարոսուժյունը:

Բաց թողնելով պատմության օձիքը, Ալթունովն անցավ դեպի ներ-կան և մի քանի թեթև վերապահումներով դարձյալ հրեաներին նստեցրեց ազգերի գլխին: Ինչ ուզում են թող ասեն օ բ ս կ ու ր ա ն տ ն եր բ, ոչ գի-տուժյուն, ոչ ճարտարվեստ, ոչ արդյունաբերություն, ոչ առևտուր, ոչ ար-վեստներ, ոչ գրականություն և ոչ նույնիսկ բարոյականություն չեն կա-րող զոյուժյուն ունենալ առանց հրեաների: Նրանք են ամենախելոք, ամե-նաաշխատասեր, ամենատաղանդավոր, ամենա... և այլն, և այլն, և այլն աղզը: Դա մի սովորական ազգ չէ, այլ մարմնացած հանճարը մարդկու-թյան, այսպես ասած, նրա մտավոր կլիխտ էսենցիան: Սուտ է, թե հրեա-ները հարստահարիչներ են, վաշխառուներ և այլն: Դա թուլամորթների նախանձի արդյունք է... Սուտ է, թե նրանք մաքրասեր չեն և ինչ-որ հատ-կանիշ հոտ ունին. նրանք եվրոպական որ ազգի հետ սսես կարող են մըր-ցել գործածած սպառնի քանակով:

Վերջապես սուտ է, թե նրանք փողասեր են...

— Ներողություն,— ընդհատեց հայրենակցիս ոգևորությունը շիկա-հեր հրեան,— այդ մեկը սուտ չէ: Մենք փող սիրում ենք:

— Այո՛, կարելի է, բայց հայերը ձեզանից ավելի փողասեր են:

— Դուցե, ես հայերին լավ չեմ ճանաչում:

— Իսկ ես շատ լավ եմ ճանաչում:

Եվ այսպես մի ամբողջ օր ու երեկո Արկադիյ Մարկովիչ Ալթունովը շոյեց, շոգոթորթեց իր ուղեկիցներին:

Մի անգամ երբ նա իջել էր ինչ-որ կայարանում թեյ խմելու, մորուքավոր ու սեահեր հրեան ինձ հարցրեց.

— Ասացեք խնդրեմ, դուք հա՞յ եք:

— Այո:

— Իսկ այդ մա՞րդը:

— Նույնպես հայ է:

— Դուք համաձա՞ն եք նրա բոլոր գովասանքներին հրեաների վերաբերյալ:

— Ոչ լիովին:

— Ես նույնպես համաձա՞ն չեմ շատ բաների հետ, — ասաց հրեան ժպտալով:

Հասանք վերջսպես Ռոստով:

Ալթունովը հրեաների հետ իջավ գնացքից:

Երբ նա ինձ ողջերթ մաղթելով, ձեռքս սեղմում էր, ես մի բոսայե պահեցի նրան և հարցրի.

— Դուք բոլոր ազգերին գովեցիք, բոլորին էլ պարսավեցիք, ասացեք խնդրեմ, դուք ինքներդ ի՞նչ եք:

— Կոսմոպոլիտ, — պատասխանեց Ալթունովը հանգիստ ու հեռացավ:

Ալեքսանդր Շիրվանզադե

Պ Ա Տ Մ Վ Ա Ծ Բ Ն Ե Ր

Խմբագիր՝ Ս. Ս. Հակոբյան
Նկարիչ՝ Հ. Ա. Կառապետյան
Քեղ. խմբագիր՝ Բ. Վ. Մազմանյան
Տեխն. խմբագիր՝ Մ. Ն. Դավթյան
Վերատպող սրբագրիչ՝ Ռ. Ս. Հովսեփյան

ИБ 2141

Հանձնված է շարվածքի 03. 02. 1986 թ., Ստորագրված է տպագրության՝ 3. 06. 1986 թ.: Թուղթ № 3, չափսը՝ 60×84¹/₁₆: Տպագրությունը՝ բարձր Տառատեսակը՝ «Գրքի սովորական»: Հրատ. 9.56 մամ., տպ. 11,0 մամ., պլամ. 10,23 մամ., տպ. 10,5 զուն. թ. օտ.: Պատվեր 197: Տպաքանակ՝ 50 000:

Ք/էր՝ 95 կոպ.:

«Խույս» հրատարակչություն, Երևան-9, Կիրովի 19 ա:

Издательство «Луйс», Ереван-9, ул. Кирова, 19а.

ՀՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պետական կոմիտեի № 1 տպարան, Երևան, Ալավերդյան 65:

Типография № 1 Госкомитета по делам издательства, полиграфии и книжной торговли Арм. ССР, Ереван, ул. Алавердьяна, 65.